

פרשת ויחי

בכורה, בחירה וברכה

בכורה ובחירה

לכל אורך ספר בראשית אנו מוצאים את המתח שבין הבחירה לבכורה. בין הנתון לאדם במתנה, בטבע, מחד גיסא, לבין תפקידו של האדם החייב לבחור בטוב, מאידך גיסא. מתח זה בא לידי ביטוי במאבקים הבן-אישיים שספר בראשית רצוף בהם. כך בראשית ההיסטוריה, מתח זה הוא העומד בבסיס מאבקם של קין והבל, שם ויפת, והוא מצטמצם והולך לבית אברהם אבינו במאבק שבין ישמעאל ויזחק, עד שמגיעים לביתו של יצחק אבינו שבו בבטן אחת נאבקים יעקב ועשיו, הנבחר והבכור. בכל אחד מהמאבקים הללו הנבחר ממשיך את המסורת הלאה, ואילו הבכור נדחה. תהליך זה נמשך עד שמגיעים ליעקב אבינו שמיטתו שלמה, ומביתו אין איש נדחה החוצה, חרף המאבקים הפנימיים בתוך בית יעקב. אמנם גם יעקב חושש שעם מותו יהא פירוד בין בניו, וידחה אי מי מהם החוצה, אך בניו מרגיעים אותו ואומרים לו: "שמע ישראל ד' אלוקינו ד' אחד – כשם שאין בליבך אלא אחד כך אין בליבנו אלא אחד"¹. ה'שמיעה' היא מלשון אסיפה ואחדות, 'שמע – אחד', כדברי הכתוב על שאול: "וישמע שאול את העם" – "שהוא עניין אסיפה הבאה בשמיעת קול המאסף"². נמצא שתהליך הבחירה הזה נמשך כל יום, פעמיים ביום.

מסורת הברכה

בצמוד לבחירה ולבכורה – באה הברכה, והיא ניתנת לבוחר בטוב. על כן לאברהם הבוחר בטוב ניתנה הברכה: "והיה ברכה", כלומר נעשה הוא מקור הברכות³. ברכה זו עוברת במסורת מדור לדור, וכל המוסר את הברכה בדורו נוקט באותה הלשון שחתם הדור הקודם את ברכתו. כך אברהם מוסר ברכה זו ליזחק: "ויתן אברהם את כל אשר לו ליזחק"⁴, ויזחק ממשיך במסורת ומוסר את הברכה ליעקב בנו באותה הלשון: "ויתן לך את ברכת אברהם". יזחק חותם את ברכתו: "ויקרא יזחק אל יעקב ויברך אותו", ויעקב, בתורו, כאשר הוא ממשיך במסורת ומעניק את הברכה לבניו – פותח אף הוא את ברכתו באותה הלשון שחתם בה יזחק אביו: "ויקרא יעקב לבניו". ברכת יעקב נחתמת בלשון 'וזאת': "וזאת אשר דיבר להם אביהם", ומשה רבנו ממשיך במסורת – מעביר את הברכה לבני ישראל באותה הלשון: "וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלוקים את בני ישראל לפני מותו"⁵.

¹ פסחים נו ע"א.

² שמואל א טו, ד. ו'מצודת ציון' שם.

³ בראשית יב, ב. וברש"י על אתר: "הברכות נתונות ביזך".

⁴ בראשית כה, ה. וברש"י על אתר: "א"ר נחמיה ברכת דייטקי נתן לו שאמר לו הקב"ה לאברהם והיה ברכה הברכות מסורות ביזך לברך את מי שתרצה ואברהם מסרם ליזחק".

⁵ כך אמרו במדרש (בראשית רבה וזאת הברכה יא, א): "העובר לפני התיבה וטעה יעבור אחר תחתיו, ומנין הוא מתחיל? מתחילת הברכה שטעה. ומהיכן למדו? מאבות העולם, למה שלא היה אחד מתחיל אלא ממקום שפסק חבירו. כיצד – אברהם בירך את יזחק, מנין דכתיב 'ויתן אברהם את כל אשר לו ליזחק'. ומה נתן לו? ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר בכורה נתן לו כענין שנאמר 'וימכור את בכורתו ליעקב', ר' נחמיה אמר ברכה נתן לו כענין שנאמר 'ויתן לך האלקים'. עמד יזחק לברך את יעקב, אמר ממקום שפסק אבא משם אני

על פי דרכנו למדנו על יסוד המסורת בישראל, הממשיכים את הברכה מדור לדור.

ברכת הפרט והכלל

בברכת יעקב לבניו בא לידי ביטוי המבט הכולל על בית ישראל כסכום אחד, המורכב מפרטים-שבטים שונים. כך מסיים יעקב את ברכתו בלשון 'וזאת', שהיא לשון של סיכום שבו נזכר לראשונה הביטוי 'שבטי ישראל': "כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, וזאת אשר דבר לה אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו בך אותם"⁶. אמנם, כאמור, יחד עם המבט הכולל על כל שבטי ישראל, לכל שבט ייחודו שלו שאף הוא בא לידי ביטוי בברכתו של יעקב. לאמור: כל אחד ילטש את הפרט שלו, ולאחר מכן יצרפו לכלל. דואליות זו טמונה כבר בהקדמתו של יעקב לברכתו: "האספו ואגידה לכם" – כפרטים, ולאחר מכן: "הקבצו ושמעו" – כעם⁷.

ברכתו של יעקב לבניו הייתה: "איש כברכתו", כלומר יעקב בירך כל אחד מבניו בירך יעקב בהתאם למידה הייחודית לו, והורה את הדרך להשלמתו באותה המידה ועל ידה. וכך כותב ר' ירוחם ממיר: "ולא היה יכול לברך לכל אחד ואחד אלא כפי כוחותיו וטבעיו... ולמדנו מזה יסוד נפלא, שרק על ידי שמירת מעלותיו הטובות הקנויות אצלו בטבע בלבד, זוכה האדם לכל שלמותו וזכותו, משום שבאמת כל יסוד עבודת האדם אינו אלא בהמעלות הטובות אשר הגם אשר הינם אלו בטבע, שאם רק ישמור עליהם ויחזיק בהם כראוי שלא לזוז מטבעיו הטובים, מתוך זה יגיע לכל תכלית שלמותו, שכולו יתהפך לטוב ואף טבעיו מידותיו הרעים יתהפכו לגמרי לטוב"⁸.

דוגמא ליסוד זה מצינו בדברי הגמרא על מי שמזלו מאדים, שיהיה שופך דמים חלילה או מוהל. כלומר תיקונו של האדם אינו בעקירת מידתו הטבעית אלא בהכוונתה וניתובה אל הטוב⁹. נמצא ש'איש כברכתו' פירושו 'איש כהשלמתו', שעל ידי תיקון המידות הקיימות יגיע האדם לשלמותו.

ברכת יעקב וברכת משה

להלן נערוך השוואה בין ברכת משה לברכת יעקב, על פי היסוד האמור לעיל – שממקום שפסק יעקב המשיך משה. נעמוד על ההמשכיות שבברכת משה, ועל הרובד הנוסף על גבי ברכת יעקב, בכל שבט ושבט:

מתחיל אבא הפסיק בויתן אף אני מתחיל בויתן. מנין? שנאמר 'ויתן לך אלקים'. ובמה חתם יצחק? בקרייה שנאמר 'ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו'. עמד יעקב לברך את השבטים, אמר איני פותח אלא בקרייה שנאמר 'ויקרא יעקב אל בניו'. ובמה חתם? בזאת שנאמר 'וזאת אשר דבר להם אביהם'. עמד משה לברך את ישראל, אמר איני פותח אלא בזאת. מנין? ממה שקרינו בעניין 'וזאת הברכה'.

ובמדרש תנחומא מתואר גם המשך מסירת הברכה אצל דוד (תנחומא ויחי יז): "ואף דוד כשהתחיל בשירה פתח במקום שפסק משה, ב'אשרי האיש'".

וראה ב'שם משמואל' פרשת וזאת הברכה שמבאר את השוני בלשונות הברכות כהדרגה ועילוי.

⁶ בראשית מט, כח.

⁷ בראשית מט, א-ב. וראה 'עיונים במקרא' ליהודה מוריאל בשם המלבי"ם והרש"ר הירש.

⁸ 'דעת חכמה ומוסר' ח"א מאמר פ"ב, הובא ב'חכמת המצפון' פרשת ויחי.

⁹ שבת קנו ע"ב: "האי מאן דבמאדים יהי גבר אשיד דמא. אמר רב אשי אי אומנא, אי גנבא, אי טבחא, אי מוהלא".

ראובן – בברכת יעקב מבוקרת פזיזותו, שבגללה הפסיד את הבכורה: "פחז כמים אל תותר". בברכת משה מידה זו מתהפכת לטובה: "יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר". בכיבוש הארץ הפכו בני ראובן את הפחזות לחלוציות, כאשר עברו אז חלוצים לפני המחנה, ואת זאת מציין לשבח משה רבנו בברכתו. נמצא שבארץ ישראל מידת הפזיזות מנותבת לחיוב. בעקבות זאת זכה שבט ראובן לנחול בעבר הירדן, ועל כך ברכו משה: "ואל ימות", בגלל עמדו על משמר נחלתו הגובלת במדבר¹⁰. **שמעון ולוי** – בברכת יעקב מבוקרת אחדותם לשם קנאותם במעשה שכס, שהעמידה את בית יעקב בסכנה, ועל כך אומר יעקב: "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל" – בבקשו למנוע אחדות שלילית זו. בברכת משה ישנה המשכיות לאמירתו זו של יעקב, ומתברר מקום הפצתם שהוא תקנתם. תקנתו של שמעון בהפצתו ביהודה שבברכתו הוא רמוז: "שמע ד' קול יהודה"¹¹, ותקנתו של לוי היא בהפצת תורה בישראל, הפצה של תקנה ותיקון: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל"¹².

יהודה – בברכת יעקב הוא מתברך במלכות: "יהודה אתה יודוך אחיך ידך בעורף אויביך ישתחו לך בני אביך". בברכתו של משה ישנה המשכיות לכך, ומתברר הביטוי המעשי שלה – בביצוע הכיבוש, ההתיישבות והמלחמה עם האויבים: "ואל עמו תביאנו" בימי דבורה במלחמתה עם סיסרא¹³. **יששכר וזבולון** – בברכת יעקב הם מתוארים על שם מיקום נחלתם הגיאוגרפית-חומרית: "זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות וירכתו על צידון", "יששכר חמור גרם רובץ בין המשפטים וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד". בברכת משה ישנה המשכיות לכך, והפעם הם מתוארים על שם התאחדותם בעסקה רוחנית משותפת: "שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך"¹⁴.

דן – בברכת יעקב הוא נמשל לנחש: "יהי דן נחש עלי דרך", על שמו של שמשון, כדברי רש"י: "ודמה לנחש הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחר, שלא נגע בו, ודוגמתו מצינו בשמשון ויפל שמשון את שני עמודי התווך". בברכת משה הוא נמשל לאריה: "דן גור אריה יזנק מן הבשן", על שם הרחבתו את גבולו בבשן, כדברי רש"י: "והוא שנאמר 'ויצא גבול בני דן מהם ויעלו בני דן וילחמו עם לשם' וגו' יצא גבולם מכל אותו הרוח שהתחילו לנחול בו"¹⁵.

גד – בברכת יעקב הוא נקרא על שם גדודי המלחמה בארץ ישראל: "גד גדוד יגודנו", וכדברי רש"י: "גדודים יגודו הימנו שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ". בברכת משה ישנה המשכיות לכך, והוא נמשל ללביא, בהקשר של הרחבת גבול עבר הירדן: "ברוך מרחיב גד כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד", כדברי רש"י: "מלמד שהיה תחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרח... לפי שהיה סמוך לספר לפיכך נמשל כאריות שכל הסמוכים לספר צריכים להיות גיבורים"¹⁶. **אשר ונפתלי** – הן בברכת יעקב, והן בברכת משה הם התברכו על שם נחלתם. כאן אנו פוגשים בחפיפה, ולא דווקא בהמשכיות, בין ברכת יעקב לברכת משה. אשר – בברכת יעקב: "מאשר שמנה לחמו'... שיהיו זיתים מרובים בחלקו", ובברכת משה: "וטובל בשמן רגלו' שהייתה ארצו מושכת

¹⁰ בראשית מט, ד. דברים לג, ו.

¹¹ לשון זו נוקטת לאה בקראה את שמו של שמעון: "ותאמר כי שמע ד' כי שנוא אנוכי... ותקרא שמו שמעון" (בראשית כט, לג).

¹² בראשית שם, ז. דברים שם, ז-י.

¹³ בראשית שם, ח. דברים שם, ז.

¹⁴ בראשית שם, יג-טו. דברים שם, יח.

¹⁵ בראשית שם, יז. דברים שם, כב.

¹⁶ בראשית שם, יט. דברים שם, כ.

שמן כמעייין". נפתלי – בברכת יעקב: "נפתלי איילה שלוחה' זו בקעת גינוסר", ובברכת משה: "נפתלי שבע רצון", שהייתה ארצו שבע כל רצון יושביה"¹⁷.

ברכת יוסף – הן בברכת יעקב והן בברכת משה ישנה התייחסות לנחלתו וארצו, וגם כאן אנו פוגשים בחפיפה בין הברכות. בברכת יעקב: "ברכות שמים מעל ברכות תהום רובצת תחת... עד תאוות גבעות עולם", ובברכת משה: "וליוסף אמר מבורכת ד' ארצו ממגד שמים מטל ומתהום רובצת תחת... וממגד גבעות עולם"¹⁸.

בנימין – בברכת יעקב הוא נמשל לזאב: "בנימין זאב יטרף", ורומז הדבר לשאול המלך הראשון לישראל, שהיה משבט בנימין, כדברי רש"י: "וניבא על שאול שהיה נוצח באויביו". בברכת משה ישנה המשכיות מעבר לכך, אל בית המקדש אשר בחלקו של בנימין: "לבנימין אמר ידיד ד' ישכון לבטח עליו חופף עליו כל היום ובין כתפיו שכך", וכדברי רש"י: "בגובה ארצו היה בית המקדש בנוי"^{19, 20}.

הבחירה של האבות הביאה בכורה לבניהם, וגררה עמה ברכה, המתמשכת והולכת לאורך כל הדורות²¹.

נמצאו למדים²²:

לאורך ספר בראשית אנו עדים למתח השורר בין הבכורה לבחירה, בין הבכורים האוחזים במידות הקנויות להם בטבע מבלי לבחור בהן, לבין הבוחרים בטוב. הבוחר הוא הנבחר האלוקי, וכך נברר האוכל מתוך הפסולת – הבל מקין, שם מיפת, יצחק מישמעאל ויעקב מעשיו. הנבחר זוכה בברכה, העוברת ונמסרת מדור לדור, כאשר דור אחד ממשיך את הדור שקדם לו. תהליך הבירור הזה נמשך עד בית יעקב, שלא נמצא בו פסול וכל שבטיו מאוחדים לבית ישראל. מכאן ברכתו של יעקב אליהם בטרם פטירתו, כאשר מצהירים הם שמאוחדים הינם. ברכת יעקב מכוונת לכל אחד מבניו באופן פרטני ונותנת מקום לאינדיבידואל, אשר יחד עם זאת בא עמה המבט המקיף הכוללם יחד. יעקב מברך לכל איש כברכתו, כלומר הוא מגלה לכל אחד מהי תכונתו הייחודית שבה תלויה השלמתו. מפני שהשלמת האדם אינה על ידי עקירת טבעו הייחודי, אלא אדרבה על ידי השלמתו ותיקונו. ברכה זו נמשכת על ידי משה רבנו טרם פטירתו, שגם הוא ממעביר מסורת הברכה. משה פותח ממקום שפסק בו יעקב, וברכתו מהווה המשך לברכתו של יעקב העוסקת בייחודם של השבטים, ועל פי רוב ניתן להצביע על כך בברכת כל שבט ושבט. ברכה זו ממשיכה והולכת עם התפתחות הדורות, כל איש ואיש לפי בחינתו. נמצא שהבחירה של האבות, הביאה בכורה לבניהם, וגררה עמה ברכה המתמשכת והולכת.²³

¹⁷ ראה בראשית שם, כ-כא. דברים שם, כג-כד. וברש"י שם.

¹⁸ בראשית שם כה-כו, דברים שם יג-טו. אמנם בפרשנות ברכת יעקב ליוסף, ראה רש"י ועוד שדרשו זאת ביחס לנושאים אחרים, כגון הפן האישי של יוסף – יחסו עם האחים, ולא דווקא לגבי נחלתו.

¹⁹ בראשית שם, כז. דברים שם, יב.

²⁰ בנוגע לשמות בעלי חיים ביחס לשבטים ראה סוטה יא ע"ב, ובחידושי אגדות למהר"ל.

²¹ כדברי ר' לייבל'ה אייגר ב'תורת אמת': "הי"ב שבטי ישורון לקח כל אחד ברכתו השייך לו כפי שרשו, נאמר אחר זה, 'איש אשר כברכתו', היינו לדורי דורות, כל איש ואיש לפי פרט בחינת השורש שלו בקדושה, וזהו 'איש אשר כברכתו'. ועיין עוד במאמר 'איש כברכתו' שפורסם ב'כתלנו' ח, התשל"ו (והובא בחוברת 'הידורי חנוכה').

²² תוספת זו הינה מדברי העורך.

²³ שיחה זו נאמרה בשנת ה'תש"ל.

הזכויות שמורות למשפחת הדרי. לפניית וקבלת השיחות: 0587943034/elishag100@gmail.com